

KVALITET PORODIČNIH INTERAKCIJA I ANKSIOZNOST KAO PREDIKTORI NEPRILAGOĐENIH KOGNICIJA KOD KORISNIKA INTERNETA U GRADSKIM I SEOSKIM ŠKOLAMA

QUALITY OF FAMILY INTERACTIONS AND ANXIETY AS PREDICTORS OF MALADAPTIVE COGNITIONS AMONG INTERNET USERS IN URBAN AND RURAL SCHOOLS

Vesna ANĐELKOVIĆ, Snežana VIDANOVIĆ, Uroš MILJKOVIĆ
Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Niš, Republika Srbija

Originalni naučni rad

APSTRAKT

Cilj istraživanja bio je da se ispita da li su kvalitet porodičnih interakcija i anksioznost statistički značajni prediktori neprilagođenih kognicija kod korisnika interneta u gradskim i seoskim školama. U istraživanju je učestvovalo 200 učenika šestog i sedmog razreda iz seoskih i gradskih škola. Korišćeni su Skala porodične interakcije KOBI, Online Cognition Scale OCS i Spilbergerova Skala anksioznosti kao crte ličnosti. Rezultati su, generalno, pokazali da kvalitet porodičnih odnosa, kao i anksioznost, predstavljaju prediktore neprilagođenih kognicija u vezi sa Internetom. Zaključujemo da prihvatanje oba roditelja može imati ulogu zaštitnog faktora od anksioznosti i neprilagođenih kognicija u vezi sa korišćenjem Interneta.

Ključne reči: kvalitet porodičnih interakcija, anksioznost, neprilagođene kognicije u vezi sa Internetom, seoska i gradska deca

ABSTRACT

The aim of the study was to examine whether the quality of family interactions and anxiety are statistically significant predictors of maladaptive cognitions among the Internet users in urban and rural schools. The research involved 200 students of sixth and seventh grades from rural and urban schools. We used the Scale of family interaction KOBI, Online Cognition Scale OCS, and Spielberger Scale of anxiety as a personal trait. The results have generally demonstrated that the quality of family relationships as well as anxiety are predictors of the maladaptive cognitions related to Internet. We conclude that the acceptance by both parents can be a factor protecting from both the anxiety and unadaptive cognitions related to the Internet usage.

Key words: quality of family interactions, anxiety, maladaptive Internet cognitions, rural and urban children

UVOD

Kako navodi Spalević (2013), kultura modernog življenja, rada i interakcija neprestano potkrepljuje ciklus novih potreba, atehnologija podržava novu realnost, koja egzistira paralelno sa fizičkom, materijalnom, neposrednom i iskustvenom stvarnošću. Živimo u društvu koje je obeleženo do sada nezapamćenim tehnološkim razvojem, posebno u

oblasti informacione tehnologije. Slobodno se može reći da je njena ekspanzija tolika da danas praktično i ne možemo da zamislamo život bez Interneta i usluga koje su nam preko njega dostupne. Mogućnosti koje nam pruža su nesagledive, i veoma zavodljive, pa i ne treba da nas čudi brzina kojom se ova tehnologija infiltrirala u naš svakodnevni život. Može se reći da je Internet promenio način ljudskog funkcionisanja (Suler, 2005). Iskustva stečena na na takav način se sve u većoj meri, po važnosti, približavaju iskustvima dobijenim u realnom svetu. Internet zbog svih svojih karakteristika može biti shvaćen i kao psihološki prostor, koji je ispunjen različitim sadržajima i značenjima (Anđelković i sar., 2009). Pritom, zanimljivo je podsetiti se, rekli bismo – izvesne bojazni iskazane još pre više od pola veka od strane, na primer Brunera (Bruner, 1962; prema Vidanović, 2019) koji je govoreći sve više o prevalentno elektronskoj, kompjuterskoj eri, kako je tada tvrdio, izdvajao npr. kreativnost kao poslednji bastionu ljudske duhovnosti. Mnogo toga se promenilo od tada, i nezavisno od oblasti kreativnog izražavanja, nesumnjivo se otvorilo jedno novo i veoma značajno istraživačko polje. Neretko se srećemo sa različitim gledištima i nalazima u ovom domenu, posebno kada je u pitanju adolescentski uzrast. Tako, navedimo samo neka od prvih sprovedenih istraživanja koja su ukazivala da su upotrebi Interneta sklonije socijalno anksiozne, povučene i introvertno osobe koje korišćenjem ovog vida interakcije kompenzuju probleme u socijalnom funkcionisanju (npr. prema teoriji socijalne kompenzacije – videti Carducci & Zimbardo, 1995; prema Chak & Leung, 2004). Doživljavanjem Interneta kao sigurnog okruženja, socijalno anksiozne osobe imaju mogućnosti za poboljšanje socijalnih veština, odnosno može imati pozitivan terapijski učinak na socijalnu anksioznost (Scealy et al., 2002; prema Bodroža i sur., 2008). Postoje i opozitna gledišta koja govore da socijalno anksiozne osobe zamenjuju realne odnose virtuelnim (Chak & Leung, 2004), te takva upotreba interneta može voditi u zavisnost. Upravo zavisnost od interneta, odnosno u novijoj terminologiji – problematično ponašanje adolescenata na internetu reklo bi se da predstavlja jedan od najistraživanijih fenomena danas. Izraz patološko korišćenje interneta uvela je 1996. godine Kimberli Jang, jedna od prvih naučnica koja se bavila ovom problematikom (Young, 1996). Jangova je pokušala da pruži odgovor na pitanje kako neko može postati zavistan od tehnološkog oruđa, i utvrdila je da internet korisnici postaju zavisni od osećaja i doživljaja koje dobijaju koristeći računar i Internet, tj. da korisnici ne postaju zavisni od interneta samog po sebi, već od određenih aktivnosti koje tim putem obavljaju (Young, 1996). Druga istraživanja (Pawlikowski et al., 2013) takođe naglašavaju činjenicu da zavisnost od interneta nije jednodimenzionalni, već višedimenzionalni konstrukt. Različite aspekte upotrebe interneta moramo odvojiti jer u njihovoj osnovi mogu biti drugačiji uzroci, mehanizmi i posledice. On-line aktivnosti, kao na primer kompulsivno klađenje, kupovina, smatraju se problematičnim i ponekada se označavaju internet kompulzijama.

I na nivou teorijskih razmatranja problematičnog ponašanja na internetu nalazimo u većoj ili manjoj meri različita tumačenja. Na primer, sociološke teorije naglašavaju važnost socijalnih interakcija u objašnjavanju internet adikcije. Grol (Grohol, 1999; prema Radivojević, 2017) pravi razliku između tri stadijuma korišćenja interneta: prvi je stadijum oduševljenja (opsesivnosti), drugi je stadijum „otreznjena“ (deziluzioniranja), tj. sticanje uvida u realnu korist i mogućnost interneta i zadnji, treći je stadijum ravnoteže (normalizacije). Da bi bolje objasnio prolazak kroz ove nivoe,

Grol se koristi analogijom korisnika interneta i deteta koje dobija novu igračku. Biomedicinski model patološke upotrebe interneta, pak, naglašava važnost genetske predispozicije za stvaranje zavisnosti. Prema ovom modelu, pojedine osobe su od samog rođenja podložne stvaranju zavisnosti, usled grešaka u funkcionisanju specifičnih naslednih faktora, tj poremećene hemijske ravnoteže. Ova hemijska neravnoteža se odnosi na nedostatak (ili višak) važnih jedinjenja i neurotransmitera koji regulišu aktivnost mozga i rad nervnog sistema. Krajem devedestih godina Jang je razvila ACE model koji naglašava važnost pristupačnosti, kontrole i uzbuđenja u stvaranju zavisnosti od Interneta. Recimo, osoba koja sedi za kompjuterom ima utisak da samostalno i promišljeno donosi odluke i vrlo olako ulazi u razne poduhvate na internetu sa izraženim osećajem kontrole i privatnosti, koji često može biti samo prividan (Young, 1999).

Kako u teorijskim razmatranjima, tako i u istraživačkim preispitivanjima prisutan je kognitivni model patološkog korišćenja interneta od strane Dejvisa (Davis, 2001). Dejvisov model kao izvor problematičnog ponašanja vidi kognicije. Naime, on smatra kako su afektivni i ponašajni simptomi često posledice kognitivnih simptoma, koji im prethode. Kognitivni simptomi uključuju ruminirajući kognitivni stil, osećanje samosvesnosti, osećaj niske lične vrednosti, nisko samopoštovanje, depresivni kognitivni stil, anksioznost. U pozadini ovih simptoma mogu se razlikovati tzv. proksimalni i distalni uzroci. Distalni uzroci su oni koji su „udaljeniji“ od simptoma u etiološkom smislu, ali su takođe bitni za razvoj simptoma (Davis, 2001). Po ovoj teoriji, problematično ponašanje je rezultat predispozicija, koje u ovom slučaju mogu biti već postojeća psihopatologija, faktori stresa ili neki životni događaji. Sam internet predstavlja stresor, tj. asimiliranje neke nove tehnologije koju internet omogućuje. Dejvis napominje kako je mogući stresor prvi susret sa funkcijom chat-a, ili prvi susret sa pornografskim sadržajima. U ovakvom modelu, izlaganje tehnologiji (stresor) i predispozicija (psihopatologija) su distalni i nužni uzroci patološkog korišćenja interneta (Davis, 2001). Centralni faktor predstavlja prisutnost specifičnih neprilagođenih kognicija, koje predstavljaju proksimalni i dovoljan uzrok. Ove kognicije je moguće podeliti da dve vrste: misli o sebi i misli o svetu. Misli o sebi, prema Dejvisu, vođene su „ruminirajućim kognitivnim stilom“, i njihova prisutnost utiče na snažnije i duže patološko korišćenje interneta (Davis, 2001). U kognitivne distorzije o sebi spada negativna procena sebe, sumnja u sopstvene sposobnosti i uspešnosti. Osoba koja ih doživljava, prema ovoj teoriji, koristi internet kako bi postigla pozitivne odgovore i interakcije u sredini koja je za njih neugrožavajuća. Kognitivne distorzije o svetu predstavljaju zaključivanje o negativnim trendovima svetskih događaja na osnovu specifičnih događaja. Društvena izolacija i nedostatak socijalne podrške doprinose generalizovanom patološkom korišćenju interneta, ali ne i specifičnom, onom koje je usmereno na određeni sadržaj. Dejvis (Davis, 2001) ističe da je generalizovano korišćenje interneta znatno problematičnije, jer osobe kod kojih se javlja ne bi ni imali problem da nema Interneta, čak ni ukoliko su uz postojeću psihopatologiju bili skloni kognitivnim distorzijama i društvenoj izolaciji. Brojna istraživanja potvrđuju elemente Dejvisove kognitivne teorije. Na primer, Griffiths (Griffiths, 2000; prema Zec, 2005) je u analizi slučajeva prekomernog korišćenja interneta smatrao da je to bilo u funkciji nadomešćivanja nekih nedostataka, kao što su manjak prijatelja, fizički izgled, itd.

Generalno, kada se radi o adolescentnom uzrastu, rezultati dosadašnjih istraživanja u priličnoj meri ukazuju da preterano korišćenje interneta može dovesti do određenih poteškoća u ponašanju, naročito onda kada korisnici već poseduju određene predispozicije, kao što su loši odnosi sa drugima (naročito sa roditeljima), različiti problemi iz spoljašnje sredine, određena obeležja ličnosti ili razvoja.

Cilj istraživanja

Ispitati da li su kvalitet porodičnih interakcija i anksioznost statistički značajni prediktori neprilagođenih kognicija kod korisnika interneta u gradskim i seoskim školama.

METODE RADA

Uzorak istraživanja

Uzorak je činilo 200 učenika osnovnih škola šestog i sedmog razreda, 100 iz gradskih škola i 100 iz seoskih škola. Gradske škole koje su bile uključene u istraživanje su osnovne škola „Vožd Karađorđe“ i „Sveti Sava“, koje se nalaze na teritoriji opštine Niš. Što se tiče seoskih škola, istraživanje je sprovedeno u osnovnim školama „Vitko i Sveta“, na teritoriji opštine Gadžin Han, i „Hajduk Veljko“, na teritoriji opštine Zaječar.

Mjerni instrumenti

Skala kvaliteta porodičnih interakcija - KOB (Vulić-Prtorić, 2002) meri interakcije deteta i roditelja na dve dimenzije: Prihvatanje (pozitivni emocionalni aspekti odnosa roditelj-dete: međusobna bliskost, pružanje podrške, poverenja i razumevanja) i Odbacivanje (negativni emocionalni aspekti: prevelika zahtevnost, kontrola, emocionalno zanemarivanje). Ove dve dimenzije su konceptualizovane u skladu s teorijom roditeljskog prihvatanja i odbacivanja (eng. PART - parental acceptance-rejection theory) Ronalda Ronera (Rohner, 1984, 1999; prema Vulić-Prtorić, 2002).

Skala KOB se sastoji od 55 tvrdnji: 22 (odnos deteta sa majkom), 22 (odnos deteta sa ocem) i 11 (opšta atmosferu u porodici). Skala se sastoji od 5 subskala: Zadovoljstvo vlastitom porodicom, Prihvatanje od strane majke, Prihvatanje od strane oca, Odbacivanje od strane majke i Odbacivanje od strane oca. Psihometrijske karakteristike skale KOB proverene su na uzorku od 527 ispitanika, učenika od 5. do 8. razreda osnovne škole. Za svih 5 subskala utvrđena je visoka unutrašnja pouzdanost, Cronbach alpha se kreće od 0,85 do 0,89 (Vulić-Prtorić, 2002). Ispitanici na skali Likertovog tipa procenjuju (od 0=uopšte ne do 5=u potpunosti da) koliko se svaka od navedenih tvrdnji odnosi na njihov odnos sa majkom, ocem ili zadovoljstvom porodicom.

Skala anksioznosti kao crte ličnosti (Spielberger, 1983; Anxiety Inventory Form – Y) sastoji od dve odvojene skale kojima se meri trenutna anksioznost i anksioznost kao crta ličnosti. U ovom istraživanju korišćena je samo skala kojom se meri anksioznost kao crtu ličnosti koja ima 20 tvrdnji. Zadatak ispitanika je da na svaku tvrdnju zaokruži jedan odgovor na četvorostepenoj skali o tome kako se pretežno oseća. Ukupan rezultat se dobija sabiranjem bodova sa svih pitanja. Najmanji mogući rezultat na upitniku je 20, a najveći 80, što znači da viši skor upućuje na viši stepen anksioznosti.

Online Cognition Scale – OCS (Davis, Flett, & Besser, 2002; prema Zec, 2005). Za ispitivanje neprilagođenih kognicija u vezi sa korišćenjem interneta korišćena je skala

koja je razvijena u okviru Dejvisove kognitivne teorije problematičnog korišćenja interneta. Ovaj instrument je specifičan po tome što je fokusiran više na kognicije nego na ponašanje, iako su čestice upitnika formulisane na osnovu simptoma prekomernog korišćenja interneta koji se mogu sresti u literaturi (Davis et al., 2002; prema Zec, 2005). Autori su izvršili validaciju skale na 325 studenata organizacijske psihologije, i koristeći proveru modela strukturalnim modeliranjem potvrdili pretpostavljenu strukturu od četiri faktora: *društvena uteha*, *usamljenost/depresija*, *smanjena kontrola impulsa* i *distrakcija*. Subskala *društvena uteha* sadrži 13 pitanja, subskala *usamljenost/depresija* sadrži 6 pitanja, subskala *smanjena kontrola impulsa* sadrži 6 pitanja i subskala *distrakcija* sadrži 7 pitanja. Dobijena pouzdanost cele skale iznosi $\alpha=0,94$. Autori ističu kako nisu pronašli značajnu razliku po polu, te napominju kako je OCS moguće bodovati i kao zbirnu meru problematičnog korišćenja Interneta (Davis, et al., 2002; prema Zec, 2005).

REZULTATI

Najpre ćemo predstaviti razlike između gradske i seoske dece na ispitivanoj kriterijumskoj varijabli.

Tabela 1. Razlike u izraženosti neprilagođenih kognicija između učenika gradskih i seoskih škola (*t-test*/Man-Vitni U test)

Table 1. Differences in the expression of maladaptive cognitions between pupils in urban and rural schools (*t-test*/Mann-Whitney U test)

Varijabla	Učenici	N	AS/AS rangova	SD/Suma rangova	t/U	df/Z	P
Društvena uteha	grad	100	37,22	13,65	0,985	198	0,326
	selo	100	35,45	11,67			
Usamljenost/depresija	grad	100	98,68	9867,00	4817,50	-0,447	0,655
	selo	100	102,33	10232,00			
Smanjena kontrola impulsa	grad	100	31,34	12,38	1,391	198	0,166
	selo	100	29,04	10,95			
Distrakcija	grad	100	102,51	10250,00	4799,50	-0,490	0,624
	selo	100	98,50	9849,00			

Kao što se iz Tabele 1. može zaključiti, ne postoje statistički značajne razlike u izraženost neprilagođenih kognicija između učenika gradskih i seoskih škola.

Tabela 2. Korelacije istraživačkih varijabli kod gradske dece

Table 2. Correlations of research variables among urban children

Varijable	Društvena uteha	Usamljenost/depresija	Smanjena kontrola impulsa	Distrakcija	Anksioznost
Zadovoljstvo porodicom	-0,058	-0,063	-0,027	-0,068	0,133
Prihvatanje majka	-0,196	-0,165	-0,257**	-0,303**	-0,197*
Prihvatanje otac	-0,080	-0,113	-0,161	-0,202*	-0,133
Odbacivanje majka	0,474**	0,363**	0,466**	0,483**	0,378**
Odbacivanje otac	0,424**	0,303**	0,444**	0,455**	0,330**
Anksioznost	0,322**	0,228*	0,354**	0,321**	1

* statistički značajno na nivou 0,05 ($p<0,05$)/** statistički značajno na nivou 0,01 ($p<0,01$)

U Tabeli 2. predstavljene su Spirmanove korelacije između istraživačkih varijabli kod gradske dece. Uočavamo da su sve dimenzije problematične upotrebe interneta (društvena uteha, usamljenost/depresija, smanjena kontrola impulsa i distrakcija) u srednjim i pozitivnim korelacijama sa dimenzijama kvaliteta porodičnih interakcija odbacivanje majke i odbacivanje oca. Takođe, dimenzija smanjena kontrola impulsa je i u negativnoj niskoj korelaciji sa dimenzijom prihvatanje majke, a distrakcija u negativnoj i srednjoj korelaciji sa prihvatanjem majke kao i u negativnoj niskoj korelaciji sa prihvatanjem oca. Dodatno, sve dimenzije problematične upotrebe interneta pozitivno koreliraju sa varijablom anksioznost. Sve korelacije su srednje osim na dimenziji usamljenost/depresija koja je niska. Pored toga, anksioznost korelira samo sa jednom dimenzijom kvaliteta porodičnih interakcija i to sa prihvatanjem majke. Korelacija je negativna i niska.

Tabela 3. Korelacije istraživačkih varijabli kod seoske dece
Table 3. Correlations of research variables among rural children

Varijable	Društvena uteha	Usamljenost/depresija	Smanjena kontrola impulsa	Distrakcija	Anksioznost
Zadovoljstvo porodicom	0,090	0,102	0,174	0,071	0,152
Prihvatanje majka	-0,065	-0,196	-0,169	-0,100	0,030
Prihvatanje otac	-0,160	-0,172	-0,181	-0,163	0,029
Odbacivanje majka	0,184	0,236*	0,371**	0,233*	0,209*
Odbacivanje otac	0,320**	0,238*	0,255*	0,259**	0,289**
Anksioznost	0,302**	0,211*	0,275**	0,294**	1

* statistički značajno na nivou 0,05 ($p < 0,05$)/** statistički značajno na nivou 0,01 ($p < 0,01$)

Na osnovu Tabele 3. vidimo da kod seoske dece sve dimenzije problematične upotrebe interneta, osim društvene utehe pozitivno koreliraju sa dimenzijama kvaliteta porodičnih interakcija odbacivanje majke i odbacivanje oca. Kod društvene utehe izostala je korelacija sa odbacivanjem majke. Korelacija ove dimenzije i odbacivanja oca je srednja. Srednja i pozitivna korelacija dobijena je i između smanjene kontrole impulsa i odbacivanja majke. Pored toga, smanjena kontrola impulsa pozitivno korelira i sa odbacivanjem oca, ali nisko. I preostale dve dimenzije problematične upotrebe interneta (usamljenost/depresija i distrakcija) pozitivno koreliraju sa odbacivanjem i oca i majke ali su korelacije niske. Usamljenost-depresija i distrakcija, kao i smanjena kontrola impulsa, na isti nači (pozitivno i nisko) koreliraju sa varijablom anksioznost. Takođe, anksioznost, pozitivno ali srednje korelira sa i dimenzijom problematične upotrebe interneta društvena uteha. Pored toga, anksioznost korelira i sa dimenzijama kvaliteta porodičnih odnosa odbacivanje majke i odbacivanje oca, pozitivno i nisko.

Tabela 4. Jednostruka linearna regresiona analiza: zadovoljstvo porodicom kao prediktor neprilagođenih kognicija kod učenika osnovnih škola (enter postupak)

Table 4. Simple linear regression analysis: family satisfaction as the predictor of maladaptive cognitions among elementary school pupils (enter method)

Neprilagođene kognicije	Učenici	R	R ²	Prilagođeni R ²	F	p
Društvena uteha	grad	0,042	0,002	-0,008	0,171	0,680
	selo	0,056	0,003	-0,007	0,310	0,579
Usamljenost/depresija	grad	0,034	0,001	-0,009	0,112	0,739
	selo	0,072	0,005	-0,005	0,510	0,477
Smanjena kontrola impulsa	grad	0,048	0,002	-0,008	0,231	0,632
	selo	0,147	0,022	0,012	2,172	0,144
Distrakcija	grad	0,022	0,000	-0,010	0,048	0,828
	selo	0,079	0,006	-0,004	0,609	0,437

Prediktor: (konstanta) –zadovoljstvo porodicom

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 4. može se zaključiti da zadovoljstvo porodicom nije statistički značajan prediktor neprilagođenih kognicija kod gradske i seoske dece.

Tabela 5. Jednostruka regresiona analiza: prihvatanje majke kao prediktor neprilagođenih kognicija kod učenika osnovnih škola (enter postupak)

Table 5. Simple linear regression analysis: acceptance by mother as the predictor of maladaptive cognitions among elementary school pupils (enter method)

Neprilagođene kognicije	Učenici	R	R ²	Prilagođeni R ²	F	p
Društvena uteha	grad	0,149	0,022	0,012	2,223	0,139
	selo	0,023	0,001	-0,010	0,051	0,821
Usamljenost/depresija	grad	0,139	0,019	0,009	1,934	0,167
	selo	0,167	0,028	0,018	2,828	0,096
Smanjena kontrola impulsa	grad	0,196	0,038	0,028	3,897	0,051
	Selo	0,093	0,009	-0,001	0,859	0,356
Distrakcija	grad	0,213	0,045	0,036	4,660	0,033*
	Selo	0,049	0,002	-0,008	0,235	0,629

Prediktor: (konstanta) –prihvatanje majke

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 5. može se zaključiti da je prihvatanje majke statistički značajan prediktor dimenzije distrakcije, ali samo kod gradske dece. Koeficijent multiple korelacije iznosi $R=0,213$, i sadrži 4,5% objašnjene varijanse.

Tabela 6. Jednostruka regresiona analiza: prihvatanje oca kao prediktor neprilagođenih kognicija kod učenika osnovnih škola (enter postupak)

Table 6. Simple linear regression analysis: acceptance by father as the predictor of maladaptive cognitions among elementary school pupils (enter method)

Neprilagođene kognicije	Učenici	R	R ²	Prilagođeni R ²	F	p
Društvena uteha	grad	0,074	0,005	-0,005	0,537	0,465
	selo	0,137	0,019	0,009	1,880	0,173
Usamljenost/depresija	grad	0,056	0,003	-0,007	0,308	0,580
	selo	0,123	0,015	0,005	1,497	0,224
Smanjena kontrola impulsa	grad	0,110	0,012	0,002	1,211	0,274
	selo	0,060	0,004	-0,007	0,359	0,550
Distrakcija	grad	0,150	0,023	0,013	2,557	0,136
	selo	0,143	0,020	0,010	2,042	0,156

Prediktor: (konstanta) –prihvatanje oca

Iz Tabele 6. vidimo da prihvatanje oca nije statistički značajan prediktor nijedne kategorije neprilagođenih kognicija na ispitanom uzorku.

Na osnovu rezultata iz Tabele 7. može se videti da je odbacivanje majke statistički značajan prediktor svih neprilagođenih kognicija na poduzorku gradske dece. Najveći koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji društvene utehe ($R=0,442$, procenat objašnjene varijanse 19,5%).

Tabela 7. Jednostruka regresiona analiza: odbacivanje majke kao prediktor neprilagođenih kognicija kod učenika osnovnih škola (enter postupak)

Table 7. Simple linear regression analysis: rejection by mother as the predictor of maladaptive cognitions among elementary school pupils (enter method)

Neprilagođene kognicije	Učenici	R	R ²	Prilagođeni R ²	F	p
Društvena uteha	grad	0,442	0,195	0,187	23,801	0,000*
	selo	0,125	0,016	0,006	1,563	0,214
Usamljenost/depresija	grad	0,371	0,138	0,129	15,663	0,000*
	selo	0,200	0,040	0,030	4,072	0,046*
Smanjena kontrola impulsa	grad	0,428	0,183	0,175	22,020	0,000*
	selo	0,253	0,064	0,055	6,721	0,011*
Distrakcija	grad	0,408	0,166	0,013	19,533	0,000*
	selo	0,100	0,010	0,000	0,982	0,324

Prediktor: (konstanta) – odbacivanje majke

Nešto manji koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji dimenzije smanjene kontrole impulsa, $R=0,428$, procenat objašnjene varijanse 18,3%. Najmanji statistički značajan koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji usamljenosti/depresije - $R=0,371$, procenat objašnjene varijanse 13,8%. Što se poduzorka seoske dece tiče, odbacivanje majke je statistički značaj prediktor neprilagođenih kognicija usamljenosti/depresije i smanjene kontrole impulsa. Koeficijent multiple korelacije u predikciji smanjene kontrole impulsa iznosi $R=0,253$, procenat objašnjene varijanse 6,4%, dok koeficijent multiple korelacije u predikciji usamljenosti/depresije iznosi $R=0,200$, a procenat objašnjene varijanse 4%.

Tabela 8. Jednostruka regresiona analiza: odbacivanje oca kao prediktor neprilagođenih kognicija kod učenika osnovnih škola (enter postupak)

Table 8. Simple linear regression analysis: rejection by father as the predictor of maladaptive cognitions among elementary school pupils (enter method)

Neprilagođene kognicije	Učenici	R	R ²	Prilagođeni R ²	F	p
Društvena uteha	grad	0,333	0,111	0,102	12,221	0,001*
	selo	0,233	0,054	0,044	5,606	0,020*
Usamljenost/depresija	grad	0,241	0,058	0,049	6,064	0,016*
	selo	0,223	0,050	0,040	5,141	0,026*
Smanjena kontrola impulsa	grad	0,387	0,150	0,141	17,296	0,000*
	selo	0,167	0,028	0,018	2,801	0,097
Distrakcija	grad	0,347	0,121	0,112	13,427	0,000*
	selo	0,240	0,058	0,048	6,010	0,016*

Prediktor: (konstanta) – odbacivanje oca

Na osnovu rezultata iz Tabele 8. može se zaključiti da je odbacivanje oca statistički značajan prediktor svih neprilagođenih kognicija na poduzorku gradske dece. Najveći koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji smanjene kontrole impulsa ($R=0,387$, procenat objašnjene varijanse 15,0%). Nešto manji koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji distrakcije, $R=0,347$, procenat objašnjene varijanse 12,1%. Najmanji statistički značajan koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji usamljenosti/depresije: $R=0,241$, procenat objašnjene varijanse 5%. Što se predikcije neprilagođenih kognicija na poduzorku seoske dece tiče, rezultati iz Tabele

8. pokazuju da je odbacivanje oca statistički značajan prediktor svih neprilagođenih kognicija osim smanjene kontrole impulsa. Najveći koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji distrakcije ($R=0,240$), procenat objašnjene varijanse 5,8%. Nešto manji koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji društvene utehe, $R=0,23$, procenat objašnjene varijanse 11%. Najmanji koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji usamljenosti/depresije ($R=0,223$), a procenat objašnjene varijanse iznosi 5%.

Tabela 9. Jednostruka regresiona analiza: anksioznost kao prediktor neprilagođenih kognicija kod učenika osnovnih škola (enter postupak)

Table 9. Simple linear regression analysis: anxiety as the predictor of maladaptive cognitions among elementary school pupils (enter method)

Neprilagođene kognicije	Učenici	R	R ²	Prilagođeni R ²	F	p
Društvena uteha	grad	0,335	0,112	0,103	12,404	0,001*
	selo	0,244	0,059	0,050	6,185	0,015*
Usamljenost/depresija	grad	0,284	0,081	0,071	8,617	0,004*
	selo	0,205	0,042	0,032	4,295	0,041*
Smanjena kontrola impulsa	grad	0,405	0,164	0,155	19,195	0,000*
	selo	0,240	0,058	0,048	5,987	0,016*
Distrakcija	grad	0,314	0,098	0,089	10,683	0,001*
	selo	0,326	0,106	0,097	11,615	0,001*

Prediktor: (konstanta) –anksioznost

Na osnovu rezultata iz Tabele 9. može se videti da je anksioznost statistički značajan prediktor svih neprilagođenih kognicija na poduzorcima gradske i seoske dece. Na poduzorku gradske dece, najveći koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji smanjene kontrole impulsa $R=0,405$, procenat objašnjene varijanse 16,4%. Ostali koeficijenti multiple korelacije iznose: $R=0,335$ u predikciji društvene utehe (procenat objašnjene varijanse 11,2%), $R=0,314$ u predikciji distrakcije (procenat objašnjene varijanse 9,8%) i $R=0,284$ u predikciji usamljenosti/depresije (procenat objašnjene varijanse 8,1%). Što se poduzorka seoske dece tiče, najveći koeficijent multiple korelacije dobijen je u predikciji distrakcije $R=0,326$, procenat objašnjene varijanse 10,6%. Nešto manji koeficijenti multiple korelacije dobijeni su u predikciji varijabli društvena uteha ($R=0,244$, procenat objašnjene varijanse 5,9%), smanjena kontrola impulsa ($R=0,240$, procenat objašnjene varijanse 5,8%) i usamljenost/depresija ($R=0,205$, procenat objašnjene varijanse 4,2%).

DISKUSIJA

Mišljenja koja se danas mogu sresti u stručnoj literaturi o efektima korišćenja interneta su, najblaže rečeno, polarizovana. Sa jedne strane, smatra se da upotreba računara i interneta mogu predstavljati korisno sredstvo za uspostavljanje komunikacije između mladih različitih interesovanja, vrednosti, crta ličnosti te da se tako zadovolje potrebe za pripadanjem i poboljša slika o sebi. Neka istraživanja (Beard, 2008; Williams & Merten, 2008; prema Young & Nabuco de Abreu, 2011) pokazala su da je komunikacija na internetu pomogla adolescentima da unaprede komunikacijske veštine i da učvrste socijalne interakcije, kako sa roditeljima tako i sa širom okolinom. Takođe,

ukpotreba računara i interneta može da dovede do značajnih uspeha u obrazovanju, do podsticanja kreativnosti i inovativnosti. Sa druge strane su oni koji strahuju da adolescent koji suviše vremena provode na internetu mogu da se socijalno izoluju, da zapostave svoje školske obaveze, da usvoje određene vidove ponašanja kojima su stalno pristupni na internetu, itd (Anđelković i sar., 2009).

Ideja od koje se pošlo u sprovedenom istraživanju je u povezivanju i ekstrapolaciji rezultata nekih teorijskih koncepata koji nam mogu dati precizniju sliku problematičnog ponašanja na internetu. Naglasak je na važnosti kvaliteta porodičnih interakcija i anksioznosti, konceptima koji su već potvrđeni modulatori ponašanja pojedinaca, ali u fizičkom svetu – ovim istraživanjem želeli smo ispitati kako se teorijske postavke na kojima su oni zasnovani mogu primeniti na ponašanje dece (ranih adolescenata) u Internet prostoru.

Pregledom dobijenih rezultata uočavamo da su se kod gradske dece dimenzije kvaliteta porodičnih interakcija odbacivanje majke i odbacivanje oca, kao i anksioznost pokazale statistički značajnim prediktorima svih neprilagođenih kognicija (društvena uteha, usamljenost/depresija, smanjena kontrola impulsa i distrakcija. Kod seoske dece, pak dobijeno je da je odbacivanje majke statistički značajan prediktor dimenzija usamljenost/depresija i smanjena kontrola impulsa, a odbacivanje oca dimenzija društvena uteha, usamljenost/depresija i distrakcija. Konkretno, pokazalo se da odbacivanje od strane oba roditelja ima jednu od značajnih uloga u neprilagođenim kognicijama na internetu. Istovremeno, prihvatanje kako majke, tako i od oca predstavlja protektivni faktor od rizičnih ponašanja na internetu i od neprilagođenih kognicija u vezi sa tim.

Generalno, dobijeni nalazi su sasvim očekivani i u skladu su sa mnogim teorijskim shvatanjima i nalazima istraživanja koji ukazuju da je kvalitet odnosa majke i oca sa decom veoma važan faktor emocionalnog, kognitivnog i bihevioralnog razvoja dece i mladih u fizičkom svetu, odnosno realnosti. Deca čiji roditelji najčešće ispoljavaju neprijateljstvo, od negodovanja i neodobravanja do ljutnje i gneva, osećaju se nevoljeno i odbačeno (Rohner, 1984) i u većoj meri ispoljavaju neki od oblika problematičnog ponašanja (Akse et al., 2004). Deca odbacujućih roditelja podložnija su razvijanju neprilagođenih kognicija koje u svetlu Dejvisove teorije mogu dovesti do problematičnog ponašanja na internetu. To je pokazalo i Grifitsovo istraživanje (Griffiths, 2000; prema Zec, 2005). Naime, na osnovu analize slučajeva prekomernog korišćenja interneta, utvrdilo se da je to bilo u funkciji nadomešćivanja nekih nedostataka, kao što su manjak prijatelja, fizički izgled, itd.

Želimo da skrenemo pažnju na to što je kod adolescenata koje prihvataju, uz majku i očevi, manje prisutno rizično ponašanje na internetu. Imajući na umu važnost koja se u teorijskim i empirijskim radovima pridaje ulozi majke u razvoju dece i adolescenata, nalaz da je materinsko prihvatanje, toplina, naklonost, briga i podrška protektivni faktor od neprilagođenih kognicija na internetu sasvim je očekivan. Kada se radi o značaju oca u razvoju dece i mladih, poznato je da se u stručnoj javnosti uloga oca dugo zanemarivala. Istina je, međutim, da je otac posredno ili neposredno prisutan i značajan kao roditeljska figura u svim fazama detetovog celokupnog razvoja - intelektualnog, emocionalnog i socijalnog (Flouri & Buchanan, 2003; Rohner & Veneziano, 2001). Istraživanja, takođe, pokazuju da, bez obzira na to koliko je majka podržavajuća, u nekim oblastima, kao što je emocionalna inteligencija,

samopoštovanje, samopouzdanje, otac ima nezamenljivu ulogu. Naravno, u nekim drugim oblastima funkcionisanja deteta, primarna je uloga majke (Amato, 1998). Podatak iz ovog istraživanja o negativnoj vezi prihvatanja oca i neprilagođenih kognicija na internetu je veoma značajan, tim pre, što uloga oca postaje još značajniji faktor psihološke dobrobiti u periodu adolescencije. Dodatno, neka istraživanja (Hussain & Munaf, 2012) pokazuju da je odnos sa ocem značajniji za ishode razvoja u adolescenciji. Naime, prema izveštaju adolescenata, uključenost oca ostvaruje značajniji efekat za doživljaj njihovog blagostanja, u odnosu na uključenost majke (Flouri & Buchanan, 2003). Pored toga, visoka uključenost i bliskost oca i adolescenata smanjuje nivo stresa (Bögels & Phares, 2008). Odbacivanje oca se u većini istraživanja pokazalo i kao relevantniji oblik interakcije za depresivnost adolescenata nego odbacivanje majke (Rohner and Britner, 2001; prema Vulić-Prtorić, 2002).

U jednom od novih istraživanja (Spasić-Šnele i Anđelković, 2017) na uzorku učenika 7. i 8. razreda osnovnih škola i 2. razreda srednjih škola, jedino je hladni vaspitni stil oca predstavljao značajan prediktor eksternalizovanih poremećaja ponašanja mladih na celokupnom uzorku. Uz, to samo je hladni vaspitni stav oca značajan prediktor opšte anksioznosti na poduzorku srednjoškolaca, dok je na poduzorku osnovnoškolaca to ograničavajući vaspitni stav oba roditelja. Zanimljiv nalaz je i da hladni vaspitni stav oca predstavlja jedini značajan prediktor opšte anksioznosti na poduzorku devojaka, a ograničavajući vaspitni stav oba roditelja na poduzorku mladića. Mada rezultati ovog istraživanja govore da su neprilagođene kognicije na internetu prisutne kod dece koje odbacuju, kako majka, tako i otac, detaljnija analiza ipak upućuje i na neke razlike koje nemaju statističku značajnost ali daju određene direkcije. Pre svega, skreće pažnju da je udeo dimenzije odbacivanje majke u neprilagođenim kognicijama i kod gradske, a i kod seoske dece, znatno veći nego dimenzije odbacivanje oca. Kako razumeti ove nalaze? Generalno govoreći, u odgovoru na ovo pitanje instruktivna su stanovišta koje nalazimo u radovima Mihić i Petrović. Naime, prema autorima, kada je reč o našem okruženju, mada dolazi do blagog pomeranja iz tradicionalnih podela polnih (rodnih) uloga, ka egalitarizmu, koja se, između ostalog, ogleda i na polju roditeljstva, još uvek se otac doživljava kao hladan, distanciran i emotivno dezangažovan (Mihić i Petrović, 2009), sa generalno niskim kvalitetom direktne interakcije sa detetom, ali angažovanog na polju materijalnog zbrinjavanja porodice (Mihić, 2012). Neke smernice za dalja razmišljanja i istraživanja na ovom planu, između ostalog, daje i sledeći podatak iz našeg istraživanja.

Odbacivanje oca kod oba poduzorka ima statistički značajnu ulogu na dimenziji neprilagođenih kognicija na internetu distrakcija. Na distrakciji odbacivanje oca ima jednu od najvećih prediktivnih vrednosti kod seoske dece, gde odbacivanje majke nije ni značajno. Uz to, jedino na distrakciji se i prihvatanje majke pokazalo kao statistički značajan prediktor nepovoljnih kognicija i to samo kod gradske dece. U pokušaju da razumemo ovaj nalaz, podsetimo se, najpre, da osobe sa visokom distrakcijom koriste internet kao način da izbegnu izvršavanje drugih obaveza. Ona je konceptualizovana kao kao izbegavajuća vrsta koping mehanizma, sa negativnim implikacijama za psihološko prilagođavanje. U kontekstu ovog istraživanja, to znači da mladi, posebno oni u selu, koje odbacuje otac, češće koriste internet u cilju izbegavanja izvršavanja drugih obaveza. To isto važi i ponašanje mladih na internetu iz grada kada ih prihvata

majka. Kada se radi o distrakciji nalazi jednog istraživanja (Beard, 2005; prema Bulut-Serin, 2011) pokazuju da osobe koje koriste internet kako bi izbegli raznovrsne porodične probleme često korišćenje interneta dovode do nivoa zavisnosti. U vezi sa tim, Davis i saradnici (Davis et al., 2002; prema Zec, 2005) navode da ekscesivna upotreba interneta ima svrhu da skrene pažnju osobe sa stresnih događaja. Svakako, bilo bi interesantno proveriti kakav je udeo uloge, kako oca, tako i majke, kod adolescenata iz seoske i gradska sredine i u nekim drugim područjima funkcionisanja mladih u realnosti.

Anksioznost se takođe pokazala kao statistički značajan prediktor svih neprilagođenih kognicija koje stoje u pozadini problematičnog korišćenja internet mladih i iz sela i iz grada. Dobijena prediktivna moć anksioznosti je prema polaznim teorijskim postavkama očekivana. Anksioznost je, u Dejvisovom kognitivno bihevioralnom modelu jedan od potencijalnih distanlih uzroka koji može rezultirati problematičnim ponašanjem na internetu. Pozitivna veza između virtualnog ponašanja i anksioznosti utvrđena je u brojnim istraživanjima (Bugarski, 2003), pa se može zaključiti da anksiozne osobe više pribegavaju korišćenju interneta. Ima empirijskih potvrda i da anksiozne osobe pribegavaju korišćenju interneta kako bi se osećale bolje (Young, 1999; prema Chack & Leung, 2004). Nalazi ukazuju i da anksioznost i usamljenost, kao posledica anksioznosti, predstavljaju prediktore problematičnog ponašanja na internetu (Caplan, 2006). S druge strane, u jednom istraživanju dobijeno je kako je niska anksioznost prediktor manje neprilagođenih ponašanja na internetu (Ko et al., 2007).

ZAKLJUČAK

Budući da je virtualna realnost otvorila nove psihološke prostore za veoma složene socijalne interakcije i emocionalne razmene, sasvim je razumljivo tragati za efektima koji taj specifičan psihološki prostor ima na odrastanje i sazrevanja dece i mladih. Neka od osnovnih pitanja, koja se postavljaju pri razmatranju ponašanja dece i mladih na Internetu, jesu od čega sve zavisi način na koji se on koristi i kakve to moguće posledice nosi. U suštini, pitanje je od čega zavisi kada će upotreba računara i interneta imati pozitivan a kada negativan uticaj na korisnike. Nesumnjivo, jedan od brojnih faktora koji su od značaja za ponašanje adolescent na Internetu je i kvalitet odnosa majke i oca prema detetu, što je naše istraživanje i potvrdilo. Na osnovu rezultata sprovednog istraživanja zaključujemo da odbacivanje od strane oba roditelja i anksioznost imaju značajnu ulogu u problematičnom ponašanju, odnosno neprilagođenim kognicijama adolescenata na internetu. Važno je istaći da se ovo istraživanje zasniva na subjektivnoj proceni deteta ponašanja roditelja, a ne kako se oni zaista ponašaju u realnim interakcijama sa decom. Opredelili smo se za detetov doživljaj prihvatanja/odbacivanja roditeljima imajući u vidu da ona predstavlja filter kroz koji dete „provlači“ sve konkretne postupke roditelja, koji zatim vrše uticaj na dete u skladu sa subjektivnim doživljajem. Mada smo u ovom istraživanju preko kvaliteta porodičnih interakcija i anksioznosti pokušali da razumemo neprilagođene kognicije na internetu, svesni smo da brojni drugi faktori doprinose ponašanju adolescenata u sajber prostoru. U sagledavanju šire slike prirode ovog sveprožimajućeg oblika komunikacije u elektronskoj eri, u narednim istraživanjima trebalo bi pored

broja sati koje adolescenti provode na internetu, uključiti i svrhu korišćenja interneta. Takođe, bilo bi interesantno ispitati ne samo kvalitet porodičnih interakcija, već i način na koji porodica, a i sam adolescent, provodi slobodno vreme. Svakako, problematično ponašanje na internetu treba sagledavati i u zavisnosti od sociokulturnih varijabli jer se pokazalo da su one od značaja za razumevanje ovog problema. I, na kraju, navodimo Dejvisovo (Davis, 2001) određenje „zdrave“ upotrebe Interneta - ona se odnosi na korišćenje Interneta sa određenom svrhom, u razumnom vremenskom intervalu, bez kognitivnih i/ili bihejvioralnih neprijatnosti. Korisnik koji „zdravo“ provodi vreme na Internetu može da napravi jasnu distinkciju između internet i komunikacije koja se ostvaruje u svakodnevnom životu, upotrebljava Internet kao pomoćno sredstvo a ne kao izvor sopstvenog identiteta. Ističe se, takođe, da ne postoji jasna granica između zdrave i patološke upotrebe interneta. Umesto granice zdravo/patološko, sami korisnicu su ti koji treba da odrede stepen do kog će koristiti Internet, i na koji način.

LITERATURA

1. Akse, J., Hale, W. W., Engels, R. C., Raaijmakers, Q. A., & Meeus, W. H. (2004). Personality, perceived parental rejection and problem behavior in adolescence. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 39(12), 980-988.
2. Amato, P. (1998). More than money? Men's contributions to their children's lives. In A. Booth, A. Crouter, (Eds.), *Men in families: When do they get involved? What difference does it make?* (pp. 241-278). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
3. Anđelković, V., Stefanović-Stanojević, T., Vidanović, S., & Todorović J. (2009). *Internet moj imaginarni prijatelj*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu - GIP „Krug.”
4. Bodroža, B., Jovanović, S., i Popov, B. (2008). Latentna struktura ponašanja u virtuelnim društvenim zajednicama i njegove relacije sa socijalnom anksioznošću. *Primenjena psihologija*, 1(1-2), 19-35.
5. Bögels, S. & Phares, V. (2008). Fathers' role in the etiology, prevention and treatment of child anxiety: A review and new model. *Clinical psychology review*, 28(4), 539-558.
6. Bugarski, V. (2003). Zavisnost od Interneta – na putu ka novoj dijagnostičkoj kategoriji. *Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja*, 2, 50-56.
7. Bulut-Serin, N. (2011). An examination of predictor variables for problematic internet use. *TOJET - The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(3), 54-62.
8. Caplan, S. E. (2007). Relations Among Loneliness, Social Anxiety, and Problematic Internet Use. *CyberPsychology & Behavior*, 10(2). <https://doi.org/10.1089/cpb.2006.9963>
9. Chak, K. & Leung, L. (2004). Shyness and locus of control as predictors of Internet addiction and Internet use. *Cyber Psychology & Behavior*, 7, 559-570.
10. Davis, R. A. (2001). Cognitive-behavioral model of pathological internet use. *Computers in Human Behavior*, 17, 187-195.
11. Flouri, E., & Buchanan, A. (2003). The role of father involvement in children's later mental health. *Journal of Adolescence*, 26, 63-78.
12. Hussain, S. & Munaf, S. (2012). Perceived father acceptance-rejection in childhood and psychological adjustment in adulthood. *International Journal of Business and Social Science*, 3(1), 149-156.
13. Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Lin, H. C., & Yang, M. J. (2007). Factors predictive for incidence and remission of internet addiction in young adolescents: a prospective study. *Cyber Psychology & Behavior*, 10(4), 545-551.

14. Mihić, I. (2012). Teorijski temelji programa baziranih na teoriji afektivne vezanosti. U I. Mihić i sur., (Ur.), *Mogućnosti primene teorije afektivne vezanosti u savetodavnom radu sa porodicom – Zbirka tekstova sa Savetovanja za stručne suradnike* (str. 23-39). Novi Sad: Filozofski fakultet.
15. Mihić, I. i Petrović, J. (2009). Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodice-iskustvo adolescenata iz Srbije. *Primenjena psihologija*, 4, 369-384.
16. Pawlikowski, M., Nader, I., Burger, C., Stieger, S., & Brand, M. (2013). Pathological internet use: It is a multidimensional and not a unidimensional construct. *Addiction Research & Theory*, 166-175.
17. Radivojević, I. (2017). *Strategije prevladavanja stresa, zavisnost od interneta i potreba za traženjem uzbuđenja kod adolescenata* (Master rad). Niš: Filozofski fakultet.
18. Rohner, R. (1984). *Handbook for the study of parental acceptance and rejection*. University of Connecticut.
19. Rohner, R., & Veneziano, R. (2001). History and contemporary research on father love. *Review of General Psychology*, 5, 382-405.
20. Spalević, Ž. (2013). Karakterizacija psihološkog zlostavljanja u Cyber prostoru. *Proceeding of International scientific symposium INFOTEH'2013* (str. 720-725). Jahorina.
21. Spasić-Snele, M. i Anđelković, V. (2017). Vaspitni stavovi roditelja kao prediktori internalizovanih i eksternalizovanih problema adolescenata. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 49(2), 279-296.
22. Spielberger, C. D. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
23. Suler, J. R. (2005). *The Psychology of Cyberspace*. Preuzeto 13. maja 2010 sa <http://users.rider.edu/~suler/psycyber/adoles.html>
24. Vidanović, S. (2019). *Svetlost i sene kreativnog uma*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
25. Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5(1), 31-51.
26. Young, K. S. (1996). Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *Cyber Psychology & Behavior*, 1, 237-244.
27. Young, K. S. & Nabuco de Abreu, C. (2011). *Internet addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
28. Young, K. S. (1999). Internet Addiction: Symptoms, Evaluation and Treatment. In L.Vande Creek & T. L. Jackson (Eds.), *Innovations in Clinical Practice: A Source Book* (pp.19-31). Sarasota, FL: Professional Resource Press.
29. Zec, G. (2005). *Faktorska struktura instrumenta "On-line cognition scale" i predviđanje patološkog korišćenja Interneta* (Završni rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

NAPOMENA

Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije: *Indikatori i modeli usklađivanja profesionalnih i porodičnih uloga*, br. 179002.